ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

35ՐԴ ՏԱՐԻ | 1886 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 27 | ԹԻՒ 3841

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՇԱԲԱԹ 27 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՊՏՈՅՏ ՄԸ

Ի ՆԻՒ-ԵՈՐՔ

Մինչդեռ Անգլիոյ մայրաքաղաքին մէջ իսկ փողոցները միայն մինչեւ կէս գիշեր լուսավառեալ են, հոս ամեն քաղաքի մէջ մինչեւ առաւօտեան արեգակը չը բարձրանայ լուսաւորել երկրին այս մասին երեսը՝ ամեն ավանի- ելեկտրական եւ ամեն կողմնակի փողոց օդային կազով եթէ գիշերը ցերեկի չեն վերածեր, գէթ ճամբորդաց բաւական լոյս կուտան իրենց ճանապարհը տեսնելու եւ դիմացնին ելնողն անվիջապէս ճանչնալու։ Հանրակառքերը գիշերը ցերեկուան պէս կը գործեն թէեւ ոմանք երկու երեք ժամուան հանգիստ մը առնելով։

Երեկոյ մը տուն դացած ժամանակնիս հանրակառքին պաշտօնէին հետ գործադուլներու վրայ խօսակցած միջոցնուս, զարմացուց մեզ ըսելով թէ՝ հանրակառաց ընկերութիւնները գիշերներն աւելի շահ կ'ընեն քան ցերեկները. «Պիտի զարմանաք երբ տեսնէք թէ կառքերն որչափ լեցուն կ'ըլլան կէս գիշերէն յետոյ, շարունակեց նա, երբեմն այնչափ լի կ'ըլլան որ այլ եւս ուրիշ մարդու մը ոտքի վրայ կենալու տեղ չի մընար։ Սակայն այդ ժամուն անցորդք ըստորին ժողովրդեան կը վերաբերին, մեծ մասն արբեալ են և մեծ դժուարութիւն կը քաշենք իրենց անցագինն հաւաքելու համար։»

Գիշերները փողոցները շրջագայելն այնչափ անվտանգ է, որչափ ցերեկներն, ի բաց առեալ խուլացուոց եւ այլ ստորին կարգի քանի մը փողոցներ։ Պրուքլին, ընկերութեան մը տուած մէկ հանդիսին մէջ ատենաբանելու հրաւիրուած ըլլալով, բարեբաղդ համարած էինք մեք զմեզ երբ տեսանք որ յոյժ գեղեցիկ օդ մը ունէինք այն երեկոյ. հանդէսն յուսացածնէս երկար տեւեց, այնպէս որ՝ կէս գիշերուան մէկ ժամ մնացած էր երբ աւարտեցաւ։ Երբ հանդէսին սրահը պարունակող շէնքէն դուրս ելանք՝ օդը բոլորովին փոխուած գտանք. տեղատարափ անձրեւ մը սկսած էր և մենք մինչեւ իսկ հովանոց մը չ'ունէինք զմեզ պաշտպանելու։ Սոյն շէնքին դրանը առաջէն անցնող հանրակառքը մեզ մինչեւ կախաղանաւոր հսկայ կամուրջին գլուխը բերաւ, և կամուրջին վրայ երթեւեկող կառքը մեզ հասուց մինչեւ կամուրջին Նիւ-Եորքի կողմը։ Մեր բնակած ավանին հանրակառքը կամուրջին գլխէն չորս հինգ վայրկեանի ճանապարհ հեռուն կը կենայ, եւ հոն երթալու համար պէտք է Քաղաքապետութեան շէնքին շուրջը գտնուող Բոլիսին (պարտէզ հասարակաց) անցնիլ։ Թէեւ հովանոց ունեցող անձ մը գտանք ճամբան ընկերանալու մինչ ցհանրակառք, բայց երբ Բոլիսին մէջ հասանք անձրեւն այն աստիճան սաստկացաւ որ ո՛չ հովանոց եւ ո՛չ այլ ինչ կարող էր զմեզ պաշտպանել, ուստի որոշեցինք Քաղաքապետութեան շէնքին պատշգամին տակ ապաստանիլ քիչ մը ատեն մինչեւ տեղատարափն անցնի։ Այս պատշգամը շէնքին փառաւոր մարմարեայ սանդուխներուն գը-

լուխը կեցած է, արտաքին կողմը տասներկու մարմարեայ սիւնակներու վրայ յենած, իբր ութ կանգուն լայն և քսան կանգուն երկայն տարածութեամբ մը։ Ուրիշ անգամներ պատեհութիւն ունեցած չէինք այսչափ ուշ ատեն փողոցը գտնուելու եւ երբեք չէինք կարծեր որ կարելի ըլլար քաղաքին այսպիսի մէկ շէնքին ներքեւ մեր նոյն գիշեր տեսած ողբալի վիճակը գոյութիւն ունենար։

Դրամ կը կոչուին այնպիսի մարդկային արարածներ որոնք որ եւ է գործով մը չեն զբաղիր. ոչ թէ քանզի իրենց ծնողքէն մեծագուսար ժառանգութեան մը տիրացան, այլ որովհետեւ դրամ չունին գործի ակնսելու, կամ յոյժ ծոյլ են գործելու և կամ աւելի բանաւոր պատճառ մը, այն է գործ գտած չըլլալնուն համար. տան մը մէջ անկողնոյ սենեակ մը վարձելու դրամ չունենալով, փողոցները մնալու եւ գիշերներն ալ հոն անցուցնելու դատապարտեալ են։ Այս տեսակ մարդիկ բազմաթիւ են քաղաքիս մէջ. թէեւ ըստ օրինի դրամ մը ըլլալը յանցանք է ըստ ինքեան, որպէս հետեւեալ դատաստանը պիտի ցուցնէ, սակայն եթէ տէրութեան պաշտօնեայք ասոնց ամենքն ալ ձերբակալեն, բանտերու մէջ տեղ չի մնար ուրիշ յանցաւորներու, ուստի չեն տեսներ ամենքն ալ։

Դատաւորը — Դուք երէկ գիշեր փողոցին մէջ արբեալ գտնուեր էք։ — Այդպէս է, շատ կը ցաւիմ։ — Երաշխաւոր մը կրնա՞ս տալ որ այլ եւս երեք ամիս չարունակ որ եւ է անկարգ վիճակի մէջ չը պիտի գտնուիս — ։ Այս միջոցիս բանտարկելոյն քովը կեցող մէկ բարեկամը կ'ըսէ. — Պարոն դատաւոր, ես երաշխաւոր կ'ըլլամ այս խեղճ մարդուն։ — Գործդ ի՞նչ է։ — Ոչինչ։ — Ի՞նչ ստացուածք ունիս։ — Անունս։ — Եւ ի՞նչ է այդ։ — Զարլս Կոքէն Հայմը։ — Ո՞ւր կը բնակիք։ — Բնակութեան տեղի չունիմ։ — Երկուքդ ալ երեքական ամիս բանտարկութեան դատապարտեալ էք, կ'ըսէ դատաւորը։

Գիշերն անցուցնելու համար սոյն պատըշգամին ներքեւ ապաստանեալ դրամներու խումբ մը գտանք հոն, որոց թիւ քսանէ աւելի էր։ Այս տեղ գրեթէ մէկ քառորդ ժամու չափ կեցանք։ Այս մարդոց մէկ մասը կը ննջէին, ուրիշներ նստած կը ծխէին, եւ մէկ քանին ոտքի կեցած էին։ Ոմանք մարմարեայ սիւներուն կրթնած քընացած էին այնպիսի խոր քնով մը որ թէև սաստկապէս փչող հովը իրենց գլխարկը մէկ կողմ նետած էր, եւ տեղատարափը գիրենք բոլորովին ջուրի մէջ կ'ողողէր, դեռ այս մարդիկ կը ննջէին։ Զի համարձակեցանք արթնցնել այս ողորմելի վիճակի մէջ գըտնուող անձինքն ըստ որում իրենց ընկերները փոյթ չէին ըներ. կ'երեւայ թէ գինով էին մեծ մասամբ, եւ բնութիւնը մտերիմ բարեկամի մը պաշտօնը կը կատարէր իրենց ջուր տալով, թէեւ պէտք եղածէն շատ աւելի մեծ քանակութեամբ։ Ուրիշներ քիչ մը աւելի լաւ դիրքի մէջ կը ննջէին աւելի ներքին կողմը գտնուելով, թէեւ մարմարեայ սիւներուն կռթնելու հանգիստէն զրկուած էին։ Ասոնց անկողինն էր մարմարիոն եւ ոմանք լրագիր մը իրենց վերմակ ըրած էին, եւ ամբողջ երկայնութեամբ տարածուած պառկած կատարեալ խաղաղութեամբ կը ննջէին, հակապատկեր մը ներկայացնելով թագաւորական պալատներու ամենակակուղ եւ ճոխ անկողիններու մէջ ննջող «թագակիր գլխուն՝ որ անհանգիստ կը ննջէ» կ'ըսէ Շէքսբիյրը Հէնրի Զ. Անգլիոյ թագաւորն ակնարկելով հակառակ ամեն բարելաւ պարագայից։ Այս խղճալի տեսարանին նկարագրութիւնը բառեր չեն կարող բացատրել։ Ամբողջ գիշերն այսպէս մարմարիոնի վրայ ննջելով անցուցնելու էին, եւ երբ առաւօտուն արթննային ոմանք պիտի գըտնէին ինքզինքին ջրաթաթախ հանդերձներու մէջ, իբր թէ գիշերը լճի մը մէջ ննջած ըլլային, ուրիշներ խոնաւութեան եւ ցրտի հետ խառն մարմարեայ անկողիններուն պատճառած յոգացաւէն դժուարութեամբ պիտի քայլէին, եւ այս ալ ոչ մէկ գիշերուան մը կեանք էր՝ այլ ո՛վ գիտէ քանի գիշերներ արդէն այսպէս անցուցած էին, եւ դեռ քանիներ անցուցնելու էին։ Այս խեղճերէն միոյն վտանգալից դիրքը մեր կարեկցութիւնը մեծապէս շարժեց։ Այս մարդ կըռթնած էր երկու անկիւններէն միոյն սիւնին։ Գլուխը քնոյ ծանրութենէն բնականաբար դէպ յառաջ կախուած էր յոյժ անհանգիստ դիրքի մը մէջ։ Իր պատառատուն գլխարկը քիչ մը հեռուն իր առաջ

ինկած էր, և ծխափայտը դեռ դէպ յերկիր նայող բերանն էր, որնոր բաւական ատեն այս գիրքին մէջ իւր երեսը խնկարկած էր, մինչեւ անձրեւի կաթիլները բարեբաղդաբար զայն շիջուցած էին։

Պատշգամին վրայ ժողոված ջրոյն մէկ մեծ մասն այս անկիւնին սիւնէն վար կը հոսէր իւր բնական խողովակը շատ նեղ դալով այսպիսի տեղատարափի մը ստեղծած մեծաքանակ ջրոյն։ Եւ որովհետեւ այս մարդը սիւնին ստորոտին կոթնած կը նընջէր, իջնող ջուրն ամբողջը մէկանց իւր կընակն ի վար կը հոսէր, եւ տակաւին մեր հոն կեցած մէկ քառորդ ժամուան միջոցին մէջ չի կրցաւ արթնցնել զայս անձ։ Մենք փափաքեցանք ձայն տալ իրեն եւ այս մասին խորհուրդ հարցուցինք մեր առժամանակեայ ընկերոջ, որնոր մեզ համոզեց թողուլ զիրենք իրենց վիճակին մէջ, ըսելով որ անտարակոյս արբեալ ըլլալու է այդ անձ, եթէ ոչ մինչ ցարդ արթննալու էր, և եթէ ձայն տաս, ըսաւ, անպատճառ մինչ ցարդ չի լսած հայհոյանքներդ գլխուդ պիտի տեղայ թէ ինչո՞ւ զինքն արթնցուցիր եւ հոս գտնուող մարդոց մասնաւոր ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրես մեր վրայ, որոնք մեր իրենցմէ տարբեր հագուած ըլլալը տեսնելով թերեւս պիտի սկսին նախատական խօսքեր ըսել մեզ՝ իբր թէ մենք ըլլայինք պատճառ իրենց թշուառութեան, և ի՞նչ հարկ այսպիսի գիշեր մը յորում ոտիկան գտնել դժուար գործ է, այսպիսի անձանց հետ կռուի բռնուիլ։ Այս վերջին տրամաբանութիւնը մեզ ուղիղ երեւցաւ յայնժամ, երբ շուրջերնիս կը նայէինք, եւ թէեւ ելեկտրական ջահեր կը լուսաւորէին մեր շուրջը, սակայն անձրեւն այն աստիճան սաստիկ էր որ՝ ո՛եւ իցէ ոք չէինք տեսներ այսպիսի բազմամարդ տեղ մը։ Ասոնք զիրար չե՞ն կողոպտեր, հարցուցինք։ Եթէ գրպանին կողոպտելու արժանի բան գտնուի, այո՛, բայց ընդհանրապէս ծխախոտէ զատ ուրիշ բան չի գտնուիր, ըսաւ մեր բաղդակիցը։ Ինչպէս կը տեսնէք, շարունակեց, ամեն արթուն եղողներ կը ծխեն, վաղը միւսներն արթննալուն թերեւս ոչինչ գտնեն ծխելու իրենց գրպանը, բայց միւս երեկոյ կարգն իրենց կուգայ։

Թէ արդեօք ի՞նչպէս կ'ապրին այս կարգի մարդիկ, ահաւասիկ։ Ասոնցմէ ոմանք կ'իմանանք որ ժամանակաւ հարուստ մարդիկ էին մինչեւ իսկ միլիոնատէրեր, որք իրենց հարստութիւնն ամեն տեսակ մոլութեանց մէջ վատնած են, եւ որպէս բնական է այսպիսեաց իրենց հարստութեան համար ունեցած բարեկամներն դրամին ըսպառման հետ աներեւութացած են։ Ընդհանրապէս դրամներն այնքան գինեմոլ են որ դրամ չ'ունենալնուն համար գինետանց առջեւ՝ փողոցը դրուած պարապ գարեջրոյ տակառներուն մէջ մնացած մասերը ժողովելով կը խմեն։ Իսկ իրենց կերակրոյ համար տարբեր միջոցներ ունին։ Քաղաքատներու մեծ մասն ասոնց մէջ է. փոքրիկ գողութիւններ եւ մուրացկանութիւն իրենց ընդհանուր գործն է։ Զեն ուզեր տէրութեան անկելոց գործատունը (Ուրրք հաուս) երթալ անպատիւ, գործը դժուար եւ այլ առարկութիւններով։ Եթէ վերոյիշեալ գործերէն եւ ոչ մին յաջողի, այն ատեն իտալացւոց նման աշ պոքէներուն մէջ գտնուած բաներն ուտելու կը զիջանին։ Մեծ մասամբ մերձակայ գիւղերը կ'երթան և ամեն տան դուռ կը զարնեն ու կը մուրան քիչ մը ուտելիք կամ դրամ։ Երբ տեսնեն որ տանը մէջ այր ոք չի կայ քիչ մը աւելի ներս կը մտնեն, եւ պահանջելու կ'սկսին, եւ երբեմն մարդասպանութիւն իսկ կը գործեն տունը կողոպտելու համար։ Քիչ ատեն առաջ մին մերձակայ գիւղ մը կ'երթայ եւ քիչ մը ուտելիք կը խնդրէ, իսկ երբ կը գուշակէ որ դուռը բացող կնոջմէն զատ ոչ ոք կայ հոն, դրամ պահանջել կ'սկսի. քաջ կինը, լաւ, երթամ բերեմ, կ'ըսէ ու երկայն հաստ փայտ մը առած կը վերադառնայ, և այնպիսի ուժգին հարուածներ կուտայ դրամին որ սա անմիջապէս ի փախուստ կը խուճապէ։

Նիւ-Եորքի գիշերները ցերեկներէն զանազանող տեսարանը մթութեան վարագոյրին իջնելը չէ այնչափ — ըստ որում ամեն փողոց գիշերն ի բուն պայծառապէս լուսաւորուած է արհեստական կերպով — որչափ գործոց վայրերուն դոցուիլը և բազմաթիւ փոխադրակառքերու շառաչման խափանիլը։ Քաղաքիս Պրոտոէ կոչուած գըլխաւոր պողոտայն, որու վրայէն անցուդարձ ընողներու թիւը միլիոններու կը

հանի, առաւօտէն մինչ երեկոյ ամբողջ փողոցն այնքան խիտ կերպով լի է ամեն տեսակ կառքերով, որ երբեմն հինգ վայրկեան սպասել հարկ կ'ըլլայ մէկ կողմէն դիմացի կողմը կարենալ անցնելու համար։ Այլ այս պողոտայն դիշեր ատեն բոլորովին տարբեր կերպարանք մը կ'զգենու, ամենէն խաղաղ փողոցներէն մին կը դառնայ, թէև դեռ բաւական անցուդարձ կ'ըլլայ, այլ ոչ 14րդ եւ այլ բազմաթիւ փողոցներու նման, ուր դիշերները գրեթէ ցերեկներու հաւասար բազմութիւն կ'ըլլայ, թէեւ բոլորովին տարբեր դասու ժողովուրդէ։ Մեր պատոյը թղթատան մեծ շէնքէն սկսեցինք եւ Պրոտուէյի վրայէն յառաջացանք դէպի «վերին քաղաք», որպէս կ'անուանեն հոս։ Պրոտուէյ կը կտրէ գիշերային բազմամարդ գլխաւոր փողոցներուն եւ ռէնի-ներուն մեծ մասն որով այդ ճանապարհ ամենէն համառօտ, և միանգամայն բովանդակ գաղափար մը կրնար տալ մեզ՝ Նիւ-Եորքի գիշերային արտաքին տեսքին վրայ։ Գիշերը պայծառ էր, թէեւ քիչ մը ցուրտ։ Աստղերը կը պլպլային երկնից սեւ կամարին վրայ եւ յերկինս ամեն բան երջանիկ կ'երեւար, թէեւ երկրիս վրայ՝ օդին ցրտութեան պատճառած անհանգստութենէն աւելի դժբաղդութիւններ մեր աչաց առաջ կը պարզուէին իւրաքանչիւր քայլափոխի։ Թէև սովորութեամբ յոյժ արագաքայլ, այլ այս գիշեր պաշտօննիս բացարձակապէս մեր շուրջը քննել լինելու՝ շատ ծանրաքայլ կը յառաջանայինք։

Ինչպէս վերը խօսած ենք ոչ-ոք կոչուած կարգ մը մարդիկ կան, որոնք անգործ ըլլալով մեծ մասամբ մուրալով կ'ապրին։ Մեր երկրին մուրացիկներուն վիճակը տարբեր է բոլորովին այս երկիրներէն։ Մինչդեռ անդ մուրացկանութիւն արհեստ մ'է, հոս մասնաւոր ընկերութիւններ կան մուրացկանութիւնն արգիլելու համար, որոնք շրջաբերականներու եւ լրագրաց միջոցաւ կ'աղդարարեն որ, ո՛ր և է մուրացկանի դրամ չի տրուի։ Հոս առանց պատճառը հարցունելու ո՛չ ոք կը մտածէ դրամը տալ ու անցնիլ։

Գրեթէ առաջին քայլերնուս նշմարեցինք փողոցին մէկ կողմը հանդարտ կեցող մարդ մը։ Թէեւ մեր նայուածքը մասնաւոր հրապոյր մը չէր պարունակեր, բայց այս միջահասակ եւ դալկահար անձն իւր քայլերը դէպի մեզ ուղղեց, եւ սկսաւ մեզ ճանապարհակից ըլլալ ըսելով. «Պարոն, չէ՞ք օգներ ինձ այս դիշեր բնակութեան վայր մը գտնելու համար»։ — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ բնակութեան տեղի չ'ունիք։ — Շաբաթէ մը ի վեր գործս թողած եմ եւ դեռ նոր գործ մը չի կրցայ գտնել։ — Ինչո՞ւ համար տէրութեան գործատունը չը գացիք։ — Ա՛հ, միթէ ինձ նման կատարեալ ապուղջ մարդ մը գործատուն կ'երթայ։ ո՛չ, ես կ'ատեմ գործատունը —։ Որչափ կը յառաջանանք այս նման բազմաթիւ մարդոց կը հանդիպինք, որոնց պատասխանները կը ցուցնեն թէ այս վիճակին մէջ են՝ ոմանք գործ չի գտնելնուն, ոմանք դեռ Եւրոպայէն նոր եկած ըլլալնուն, ոմանք քիչ մը ատեն հիւանդացած ըլլալէ վերջ իրենց գործը կորսնցուցնելնուն, այլք դեռ հիւանդանոցէն նոր ելնելնուն եւ պատճառներ ունին։ Ասոնցմէ ոմանք պատանի, ոմանք երիտասարդ, բազումք միջահասակ եւ մի քանին ալ ալեւոր են։

Հասած էինք 14րդ փողոցին մօտերը եւ ահա փառաւորապէս զարդարեալ եւ պայծառապէս լուսաւորեալ առաջին կարգի ճաշարան մը տեսանք՝ ուր ճաշողները փողոցէն անցորդաց աչաց կ'երեւէին՝ մի եւ նոյն կարգի վրայ ըլլալով։ Հոս կերակուր ուտող պարոնները երկուքէն հինգ տոլար կը ծախսեն մէկ ճաշի համար, ուր ամեն համադամ կերակուրներ իրենց հրամանին կը սպասեն, որպէս եւ ամեն տեսակ գինի և շամբանեայ և այլ թանկագին ըմպելիք՝ իրենց կամաց եւ փափագանաց գերի են, եւ մաքուր հագուած քաղաքավար սպասաւորք իրենց «Բեր ինձ...» հրամանին և եթ կ'սպասեն՝ անմիջապէս ուզուածը բերելու, և դեռ այս երջանիկ (թող այսպէս անուանենք այժմ) մարդիկ շատ անգամ չեն կարող չնչին բան մ'իսկ ուտել իրենց բերուածներէն։ Կը յիշենք որ հարուստին եւ աղքատին մէջ եղած տարբերութիւնը սա է թէ, առաջինն ամեն բան ունի պատրաստ՝ բայց զայնս ուտելու ախորժակ չ'ունի, մինչդեռ երկրորդն ախորժակի առատութիւն մ'ունի, բայց զայն յագեցնելու համար ոչինչ ունի ուտելու։

Մինչդեռ այս խորհուրդներ մեր միտքը պատարած կը յառաջանանք, ահա չափահաս անձ մը՝ աղքատիկ հագուստներով եւ տխուր ու տպշանման դիմք զարդարեալ, մեզ կը յառաջանայ։ Նպատակը գիտենք արդէն — սովրեցանք այդ գիշեր, — բայց այս երեկոյեան պաշտօննիս կը պահանջէ որ իւրաքանչիւրին հետ խօսինք, որով կը կենանք։ «Ա՜հ, ձեր բերանը կը հոտի այսչափ հեռուէն, ես գինիի տալու համար գըրամ չունիմ։ — Ո՛չ, պարոն, ես ճշմարիտ անօթի եմ, հիւանդ ըլլալուս համար բըժիշկն ըսաւ որ գաւաթ մը հոֆէֆէ (օղիի տեսակ մը) առնելու եմ, եւ այդ ալ ձրի գտայ։ — Այդ քեզ հոֆէֆէ տալու չափ գութ ունեցողը պատառ մը հաց եւս թող տար, այդպիսի պատճառներով միայն ձեզ նման արբեալները կրնաք խաբել։

Երբէք հանդիպած չէինք այսչափ աղքատներու ուրիշ ո՛ր եւ է գիշեր, բայց այս անգամ ծանր կ'ընթանայինք եւ կարծես հրաւիրող աչք մը ունէինք, երբ ամեն անկիւններն և խորշերը դիտելով կ'անցնէինք, որոցմէ դուրս կուգային այս մարդիկ՝ իբր թէ մեզ նման կարծեցեալ որսերու ի դարանի եկած։ Երկայնահասակ, նիհար և բաւական տարիքոտ մարդ մ'է ահա մեր յաջորդ խօսակիցը։ — Ի՞նչ կրնամ ընել ձեզ համար — մեր հարցէն կարծես խրախուսեալ, պահանջը մեծ եղաւ քան սովորական չափը։ — Անօթի եմ, պարոն, եւ նաեւ այս գիշեր պառկելու տեղի չ'ունիմ։ — Ի՞նչ է պատճառը։ — Դեռ այսօր ելայ բանտէն եւ գործ մը չի կրցայ գտնել տակաւին։ — Բանտէ՞ն ելար։ — Այո՛, պարոն։ — Ի՞նչ պատճառաւ բանտ դրուած էիր։ — Գողութիւն ընելուս համար։ — Այլ եւս գողնալո՞ւ ես կրկին։ — Ո՛չ, բոլորովին զըզջացած եմ, եւ նոր դաս մ'առած, նոյնպէս հաւատքի եկած — Այս մարդուն պարզ խոստովանութիւնն եւ լուրջ դէմքը, կ'երեւար որ ըսածը կը նշանակէր։ արդարեւ կարեկցութեան արժանի երեւցաւ մեզ։

Արդէն քիչ մը առաջ տեսանք որ Նիւ-Եորքի մէջ պտոյտ մը միայն տխուր դէմքեր չի ներկայացներ ճամբորդին աչաց, այլ եթէ անօթի անձ մը կայ՝ անդին փառաղարդ սեղանի մը շուրջը նստող մ'ալ կայ։ Այսպէս, քիչ մը առաջ պատմած տեսակցութիւններս աւարտելէ վայրկեան մը յետոյ՝ ահա թատրոնի մը դրան շուրջը և ճակատը դանուող փափկազարդ եւ նորատեսիլ լուսավառութիւնք ուշադրութիւնս գրաւեցին։ Մեր մտաց ներկայացած հակապատկերը մեծ էր։ Բազում բարեկեցիկ անձինք տեսանք թատրոնին դրան առաջ, որոնք ոչ նուազ արբեալ էին քան զայն մարդ որ կ'ուզէր մեզ հաւատացնել թէ հիւանդութեան պատճառաւ խմած էր օղելից գաւաթը։ Որչափ զարմանալի է աշխարհ. կարծես միայն դերեզմանին մէջ հաւասարութիւն մնացած է։

Տեսարանը միշտ փոփոխական է։ Կին մ'է սա՝ որ պատառատուն զգեստներու մէջ ծրարուած նստած է հասարակաց պարտէզի մը մէկ կողմը հողին վրայ։ Իւր երախայն գիրկն է, նա չի ցուցներ ո՛ր եւ է տարբերութիւն մը ամենահարուստ մօր մը երախայէն։ Այնչափ ուրախ կ'երեւայ որչափ անմեղ, թէեւ մեծ դժուարութիւն կը քաշէ քիչ մը կաթ ծծելու այն մօրէն՝ որ ո՛ր և է կանոնաւոր եւ սննդարար նիւթ առած չէ տղուն պէտք եղածին չափ կաթ հայթայթելու համար։ Երբ հարուստ փողոցէ մը կ'անցնիս մանր տղայոց հետքն անգամ չի կայ հոն, մինչդեռ աղքատիկ փողոցները լի են ամեն հասակի մանուկներով։ Հարուստ ընտանիք մը, բացի անոնցմէ որ ամենեւին տղայ չ'ունին, երկու կամ երեք զաւակներ միայն ունի, մինչդեռ աղքատ ընտանիքներ աւելի քան վեց, ոմանք տասներկու։ Առաջինք, կարող են երկու երկոտասանեակ զաւակաց հոգ տանիլ՝ որչափ որ դրամական տեսակէտով դիտենք խնդիրը, մինչդեռ վերջինք հազիւ հազ բաւական դրամ կը շահին իրենց զաւակաց միայն չոր հաց մը ճարելու եւ հագուստի մասին մուրալու պէտք կ'զգան։ Սակայն ընտանեկան սրբութիւնն աւելի կը յարգուի այս աղքատ ընտանեաց մէջ քան բազում հարուստներու մէջ։

Նիւ-Եորքի փողոցները, մանաւանդ գիշեր ատեն ի մասնաւորի, յոյժ լի են անբարոյական կիներով։ Ամերիկացի մը կ'ըսէ որ պատուաւոր մարդու մը փողոց թողուած չէ ի Նիւ-Եորք։ Որչափ որ ալ այս բառ առ բառ ճշմարիտ չէ քաղաքիս վերին մասի փո-

զոցներու համար, շատ ճշմարիտ է ստորին մասի փողոցներու համար։ Պոլսոյ նման մասնաւոր փողոցներու մէջ չեն բնակիր այս կանայք այլ ամեն փողոց կը շրջագային ի խնդիր այն մարդոց զորս իրենց որոգայթի մէջ կարեն ձգել։ Նպատակնին է անշուշտ դրամ շահիլ. բայց մեր պաշտօնը կատարեալ ընելու համար պարտք համարեցինք խօսակցիլ մէկ քանիներուն հետ։ Դիժուարութիւն մը չի կայ ասոնց հետ խօսակցութիւն մը ունենալու մէջ, քանզի իրենք ուզես թէ չ'ուզես քովերնէն անցած ժամանակդ խօսիլ կ'սկսին. — Բարի իրիկուն, սիրելիս —։ Մենք բոլորովին տգիտութիւն ձեւացնելով ըսինք. — Ես չեմ ճանաչեր զձեզ, ի՞նչպէս սիրելի կը կոչէք զիս։ — Պարոքերնիս է այսպէս խօսիլ —։ Խօսակցութեան միջոցնուս կ'իմանանք որ ասոնք մասնաւոր տուներու մէջ սենեակներ վարձած են եւ հոն ամենայն պատուաւորութեամբ կ'ապրին այնպէս որ նոյն տան մէջ իրենց անպատիւ ըլլալը չը գիտցուիր։ Յեռեկ ատեն շատեր մեծ մթերանոցներու մէջ գրագրութեամբ, ապրանք ծախելով, այլ գործարանաց մէջ գործելու կը պարապին, եւ գիշերներն իրենց եկամուտին վրայ այսպիսի անպատիւ միջոցով յաւելում մը կ'ընեն։ Մէկուն երբ ըսինք թէ ի՞նչ պիտի ըլլար իւր ասպագայն այսպիսի կեանք մը վարելով, պատասխանեց թէ. «Այո՛, իրաւունք ունիք, բայց ի՞նչպէս ապրելու եմ, գրագիր մ'էի խանութի մը մէջ եւ կորուսի իմ պաշտօնս ամիսէ մ'ի վեր, ուրիշ մ'ալ չի կրցայ գտնել, ասկից զատ դրամ շահելու միջոց մը չ'ունիմ»։ Ընդհանրապէս խումբ խումբ կը շրջին մինչեւ որ մարդու մը հանդիպին եւ երբ ոստիկան մը տեսնեն նոյն արագութեամբ կ'անհետանան իրենց տեղերը։ Օրինօք արգիլեալ է այդպիսի տուներ պահել եւ կը լսենք որ ամեն գիշեր չորս հինգ կիներ բանտ կը դրուին։ Մեր տեսակցութեան մէջ դիտեցինք որ թէեւ մի քանին քիչ շատ գեղեցիկ սեռին յատուկ պատկառանքն ամենէն կոչտ ձեւերուն մէջ պահած են դեռ, այլ բաղումք աւելի կոչտ, անմաքուր եւ լկտի են քան զմարդիկ։

Իւնիքն-Սքուէրի վրայ, ուր հասարակաց պարտէզ մը կայ եւ որ քաղաքիս մեծ հրապարակներէն մին է, Պրօտուէյի շարունակութիւնն իւր ուղղութիւնը կը փոխէ՝ թողլով հինգերորդ ավենիւի որ կը շարունակէ զայն երեք կամ չորս մղոնի չափ, եւ ուր կը բնակին քաղաքիս ամենէն հարուստ ընտանիքներ, որպէս Վ.անտերպիլդք, Կուլտք եւ։ Այս փողոցը կիրակի օրերն եկեղեցիներէ ելնող երկու սեռէ խուռն բազմութեան մը ճանապարհն է։ Գիշերներն այս ավենիւն ընդհանրապէս շատ խաղաղ է։ Հոս մուրացիկներ չի կրցինք նշմարել։ Աղքատին վիճակէն հարուստն ի՛նչ կը հասկընայ կ'ըսեն Տաճկաստանցիք, եւ զայս կը հաստատեն Նիւ-Եորքի աղքատները, քանզի բազում անգամներ փորձած են այս փողոցէն անցուդարձ ընող հարուստներուն հետ խօսիլ. բայց անոնք առանց երեսնին անդամ նայելու ճանապարհնին շարունակած են, որով այս փողոցի մէջ մուրացիկներու ո՛ր եւ է գործ չէ մնացած։ Ուրեմն աղքատ մասին վերաբերող եւ յիշատակութեան արժանի տեսածնիս էր, փոքրիկ մանուկ մը որ փողոցին մէկ կողմը կեցած կ'արտասուէր։ Մօտեցանք իրեն. թէեւ պատասխանեց մեր հարցմանը թէ՝ ինչո՞ւ կուլար. բայց մանկանց խօսակցութիւնը հասկնալը արդէն դժուարին, եւ երբ արտասուախառն ըլլայ՝ ալ բոլորովին մարդ արէութեան պէտք կ'զգացուի՝ իմանալու համար թէ ինչ ըսել կ'ուզեն։ Նոյն երեկոյեան Իվընինկ Թելեկրամ թերթէն երեք օրինակ ունէր ի ձեռին, որոյ գինը քսան փարա է, եւ որու տասը փարան ծախողին շահն է։ Պոլսոյ մէջ չի ծախուած թերթերը կը վերադարձուին, և խմբագրութիւնն իրենց վճարած դրամը նոյն չափով ետ կուտայ. հոս այդպէս չէ. ինչ որ չի ծախուի այդ ծախողին ինքնան է, հետեւարար մինչ կէս գիշեր լրագիր կը ծախեն որպէս զի ամբողջը վաճառեն եթէ կարելի է։ Քիչ մը հեռուն կեցող փոքրիկ աղջիկ մը եւ մանչ մը տեսանք, որոնք եւս ունէին անվաճառ թերթեր ի ձեռին։ Անոնց հարցուցինք այդ փոքրիկ մանկան լալուն պատճառը, պատասխանեցին. —Մինչեւ որ այդ երեք լրագիրները չի ծախէ, մայրը դռնէն ներս չ'առներ զինքը։ —Բայց երբ մայրը տեսնէ որ մինչ ցարդ, որ կէս գիշերուան մօտ է ժամանակը, դեռ ծա-

խել կարող եղած չէ, անշուշտ ներս պիտի առնէ զինքը։ — Ո՛չ, պատասխանեցին, հիմայ գնաց տուն եւ մայրը տեսնելով որ դեռ չծախուած լրագիր կար ձեռքը, դուռը իրեն վրայ գոցեց եւ տղան լալով հոս վերադարձաւ. այդ կինն ամեն ատեն այսպէս կ'ընէ, մինչդեռ մեր ծնողք եթէ տեսնեն որ մինչեւ կէս գիշեր չի կրցանք ծախել, ներս կ'ընդունին զմեզ —։ Խեղճ մանուկն այս դաղանաբարոյ մօր անգութ ընթացքէն ազատելու համար, ըսինք որ իրեն լրագիրները կը գնենք։ Երկու փոքրիկ լրագրավաճառք, մին քրոջ եւ միւսն եղբօր մը ցաւակցական դիմաք, անմիջապէս գացին աւետել այս ուրախալի լուրը թէ՝ «Պարոնը ամբողջ թերթերդ կը գնէ, մի՛ լար այլ եւս»։ Փոքրիկ տղան, որ հազիւ չորս կամ հինգ տարու կար, երբ վեց «ԷՆԻՆ ընդունեցաւ տակաւ առ տակաւ լալը դադրեցուց, եւ մինչեւ իսկ շնորհակալ ըլլալ եւս չը մոռնալով ճամբայ ինկաւ՝ երթալ այն մօրն որու այսչափ փոքրիկ տղայէ մը այդ աստիճանի սիրոյ ողական կերպով գըրեթէ անհնարինս պահանջելուն վրայ, չափահաս զաւակ մը այլ եւս նորա քով վերադառնալ չ'ուզէր թերեւս։ Մինչդեռ այս խեղճ տղուն ետեւէն կը նայէինք մտածելով որ արդեօք որպիսի աղքատիկ, թշուառ եւ խղճալի վիճակ մը ներկայացնող տուն մը կը վերադառնար՝ թերեւս անօթի անկողին երթալու համար —մինչդեռ գտնուած փողոցնուս մէջ եղող փոքրիկ տղոց մայրերը չէին գիտեր ինչ ընեն որ իրենց մանկունք աւելի եւս հանգիստ ըլլան —. ահա սրընթաց կառք մը անցաւ, իւր մէջ ունենալով միլիոնատէր մը՝ որ զեղխութեան, շռայլութեան եւ աշխարհային ամեն վայելից բաժակը ցմրուր քամած արբեալ վիճակի մէջ իւր մեծադիր եւ ճոխ ապարանքը կը վերադառնար, սոսկալի հակապատկեր մը ներկայացնելով մեր այս գիշերուան պատոյի մէջ տեսած թշուառութիւններէ առած զգացմանց։

ՀԱՅԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԴՐՕՇԱԿԸ

ԻՒՐ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ո՞վ է այն մարդն՝ որուն սիրտը չը բաբախեր, երբ դրօշակ բառը կը լսէ։ Ի՞նչ է արդեօք այն տարօրինակ յուզման պատճառը. ինչո՞ւ ամեն ոք զինքն յուզուած կ'զգայ, այս բառը լսելով. պատճառն այն է որ, դրօշն ազգի մը պատկերն, եւ հայրենեաց փայլին նշանն է։

Ո՞րչափ մարդիկ սորա ստուերին ներքեւ մեռան. ի՜նչ սրտայոյզ բառեր, իւրաքանչիւր մարդու բերնէն կը թռին, երբ դրօշը պարզուած տեսնեն։

Նոքա որք այսօր դրօշակին կը հետեւին, կը մտածեն անոնց վրայ։ որ արդէն պատուով եւ քաջութեամբ նմա հետեւած են. քանզի դրօշակը կերպով մը կ'անձնաւորէ բանակին ոգին, ժողովրդեան հոգին։

Դրօշը, գիւղին եկեղեցին եւ գնդին խորանն է։ Նորա ստուերին ներքեւ կ'ապրի զինուորը. — Նորա ստուերին ներքեւ աւելի հանգիստ ու հաճութեամբ կը մեռնի նա, ըսաւ Ֆրանսացի զօրապետ մը։

Դրօշն այն փայլուն կէտն է, որուն վրայ բոլոր աչերն իրարու կը պատահին. — հեռի ընտանիքէ եւ հայրենիքէ, կը յիշեցնէ զինուորին իւր ընտանիքն եւ հայրենիքը։ Դրօշը՝ գնդին ցեղագրական ծառն է։

Որպէս զի մէկը մասնակցի այն քաղցր յուզմանց եւ խորին ուրախութեանց, զորս քաջ զինուոր մը կ'զգայ դրօշը դիտելով, պէտք է որ այն անձը գտնուի հեռի ի հայրենեաց, եւ անդ նշմարէ այն լաթի կտորն որ իւր հայրենեաց գոյները կը կրէ։

Նաւաստին, ջուրին եւ երկնից մէջ տեղ ամիսներ անցուցեալէ յետոյ, կը սարսռայ երբ ծովեզրի մը մօտենալով, նաւու մը կայմին վրայ իւր երկրին դրօշը կը նշմարէ։

Ճանապարհորդն, աքսորեալը, գաղթականը կ'զգան թէ այլ եւս առանձին եւ լքեալ չ'են, թէ բարեկամ ձեռքեր կ'երկննան զիրենք փրկելու, երբ աչերնին վերցնելով, իրենց ազգային դրօշը նշմարեն։

Այս նշանակին մէջ, (որովհետեւ դրօշն ուրիշ բան չէ բայց միայն յարգելի նշանակ մը) յուզմնաբեր անընկճելի զօրութիւն մը կայ, որուն դէմ ո՛չ ոք կարող է կռուիլ, քանզի ուր որ է դրօշը, անդ են հայրենիք։

Դրօշն ո՛չ միայն խորհրդաւոր պատկեր մ'է, այլ նաև ոգի մ'ալ ունենալ կը թուի։ Նա սէր եւ համակրանք կը վայելէ։ Դրօշն իւրաքանչիւր յաղթութենէն յետոյ, պսակներով կը զարդարուի. իսկ եթէ իւր գունդը պատերազմը կորսնցնէ, այն ատեն սուգով կը ծածկուի։ Նա ուրախութեան եւ տրտմութեան ընկերն է. կը մասնակցի պատուոյն, նեղութեանց մասնակցելէ յետոյ։

Այն որ չի յուզուիր, եւ անտարբեր կը կենայ պարզուած դրօշ մը տեսնելով, այն որ զայն չ'ողջուներ, եւ նորա ծալքերուն մէջ չ'ընթեռնուր հայրենեաց անցեալն ու ապագայն, այն չ'ունի ո՛չ սիրտ, ո՛չ հոգի։ Այն մարդ չ'է։ Զինուորն՝ որ իւր դրօշը չը պաշտեր, անարժան է թշնամւոյն դէմ կռուելու։

. . . . . .

Դրօշակին պատմութիւնն եւ ծագումը խիստ կարեւոր եւ հետաքրքրական է։ Մի փոփենք, մի քանի խօսքերով, հին զինուորաց գործածած նախկին դրօշակաց պատմութիւնը, որք սահմանեալ էին հաւաքել պատերազմողները, նոցա քաջութիւնն եւ համարձակութիւնը գրգռել, մեծաւորաց վայրերը ցոյց տալ, գիշերները բաջերուն ճանապարհը լուսաւորել եւ ցերեկն ստուեր պատճառել։

Մեծ բացատրութեանց չը պիտի մըտնենք այլ պիտի նշանակենք մի միայն այն դրօշակներն, որոց գոյութիւնը հին պատմիչները կը հաստատեն։

Ի սկզբանէ, դրօշակը մի մեծ բան չ'էր։ Հռովմայեցւոց քով, նա առաջ մեծ խոտէ փունջէ մը կը բաղկանար, իսկ յետոյ կը տաւէ շինուեցաւ։

Ինչպէս որ մեզ կը պատմէ ԺԸ դարուն պատմութիւնը, նախկին ժամանակները զինուորական նշանակներն իրենց զէնքերուն նման խիստ պարզ էին։ Նոքա կը ծառայէին ազգերու կուսակցութիւններն իրարմէ որոշելու, եւ կը բաղկանային խիստ հասարակ առարկայներէ. կանաչ ճիւղեր, թռչուններ և խոտով լցուած ուրիշ կենդանիներ, կենդանեաց գլուխներ, խոտէ խոշոր ծըրարներ, բոլորը ցիցերու ծայրն անցուած։

Սակայն, ժամանակով սպառազինութիւնը կատարելագործուելով, երեւակայուեցան նաեւ աւելի հաստատուն եւ ճոխ նշանակներ, և իւրաքանչիւր ժողովուրդ կամեցաւ ունենալ իւր սեպհական նշանները։

Առաջ դրօշակը միագոյն կտաւէ մը կը բաղկանար, որ արձանագրովք եւ պատկերօք զարդարեալ էր։ Բայց երբ փառաւոր ձեւերու վերածեցան, այն ատեն մարդիկ զանազան անուններ տուին նոցա։

Նախկին Հրեայք եւս իրենց դրօշներն ունէին։ Իսրայէլի տասներկու ցեղերուն իւրաքանչիւրը, զանազան գոյներ ունեցող մէկ մէկ դրօշակներ ունէին, որոնց վրայ նկարուած էր ձեւ մը կամ նշանակ մը, որ իւրաքանչիւր ցեղը ցոյց կուտար։

Կռապաշտ ազգերը դրօշակներուն վրայ կը դրշմէին իրենց աստուծոյն պատկերը կամ այնպիսի նշանակներ, որ նոցա կը յիշեցնէին իրենց ամենէն երեւելի իշխաններն եւ պետերը։

Հայք իրենց դրօշներուն վրայ կը գործածէին՝ առիւծը Արամայ ատեն եւ ապա Խաչը՝ Վարդանայ ժամանակ։ Եգիպտացւոց գործածածը մասնաւորապէս ցուլն և կոկորդիլոսն էր. իսկ Ասորեստանցւոցն աղաւնին։

Յունաստանի դիւցազնութեան ժամանակներն, իրը զինուորական նշանակ կը ծառայէին ասպար մը, սաղաւարտ մը և գրահ մը, որք տէգի մը ծայրը կ'անցուէին։

Սակայն, դարձեալ Հոմերոսի մէջ կը կարդանք թէ, Տրովադայի պաշարման ատեն, Ագամեմնոն իւր կիներէն միոյն ծիրանեգոյն քօղն առնլով, ձեռքովը վեր բարձրացուց իրր դրօշակ զինուորաց իմաց տալու եւ զանոնք մէկ նշանով հաւաքելու համար։

Ապա սկսան կամաց կամաց զինուորական նշանակներուն վրայ խորհրդաւոր պատկերներ դրշմել։

Աթենացիք գործածեցին իմաստութեան դիցուհւոյն, Աթենասայ պատկերը, ձիթաճիւղեր եւ բուին պատկերը։

Կորնթացւոց նշանակը թեւաւոր ձի մ'էր։ Մեսինացիք Մ գրով, եւ Լակեդեմոնացիք Լ, տառով կը շատանային, որք իրենց անուանց սկզբնատառերն էին։

Յետոյ Յունաստանի միւս ժողովուրդք

սոցա հետեւելով, սկսան զանազան նշանակներով իրենց ասուածներն եւ ներկայացնել։

Հին Պարսկաց գլխաւոր դրօշն էր ոսկիէ արծիւ մը, տէգի մը գագաթն հաստատուած, որ երկանիւ կառքի մը մէջ մխուած էր։ Իսկ պահպանութիւնն յանձնուած էր երկու քաջ եւ երեւելի սպայներու, որոց պարտականութիւնն էր մեռնիլ զայն պաշտպանելով։

Ինչպէս ըսինք, Հռովմայեցիք ի սկզբանէ խոտէ մեծկակ փունջեր կը գործածէին իբր դրօշակ, բայց յետոյ դադրելով այլ եւս աւազակայ խումբեր լինելէ եւ քաղաքակրթութեան ճամբան մտնելով, սկսան աւելի կատարելագործեալ նշանակներ գործածել։ զօրօրինակ կենդանիներ, ձի, գայլ, վայրի խոզ եւ։

Սակայն Մարիոս՝ այս բոլորն ալ ջնջելով, մէկ հատ մը հաստատեց որ է արծիւը, Հռովմէական այն համբաւաւոր արծիւն, որ հիւսիսէն հարաւ եւ արեւելքէն յարեւմուտք համայն աղգերը կը հնազանդեցնէր։ Այս արծիւները կը չինուէին ոսկիէ, արծաթէ, պղնձէ կամ փայտէ, գնդին թուոյն եւ կարեւորութեանը համեմատ։

Այս արծուին բոլորտիքն և ստորեւը կը զետեղուէին ուրիշ նշանակներ, —Հռովմէական նշանակներն որ կը բաղկանային վրայէ վրայ դիզուած բազմաթիւ շքադրամներէ, որք գամուած կամ միայն կապուած էին տէգի մը փայտին։

Այս տէգին վերի կողմը ձեռք մը հաստատուած էր ի նշան արդարութեան, եւ դափնեայ պսակ մը ի նշան յաղթութեան։

Շքադրամները կը կրէին իրենց կայսերաց կամ դիքերուն կերպարանքը։

Գագաթէն քիչ մը վար կախուած կը տատանէր «լապարիում» կոչուած կտաւի կտոր մը, որ իւր մեծութեամբն ու գոյներովը լէգէոններն ու բանակեղերն որոշելու կը ծառայէր։

Լապարիումը Հռոմի կայսերք գործածեցին, իսկ հանրապետութեան ժամանակ արծիւն առանց լապարիումի էր։

Մեծն Կոստանդիանոս երբ քրիստոնեայ եղաւ, խաչն սկսաւ դրոշմուիլ բոլոր շքադրամներուն վրայ։ Ապա ստեղծուեցան այնպիսի դրօշակներ որոնց վրայ ոսկեթելով բանուած էր Յիսուս Քրիստոսի Ք գիրը կամ ամբողջ անունը։

Հռոմայեցւոց լէգէոնները խաղաղութեան ատեն, իրենց արծիւներն ու նշանակները Կռոնոսի տաճարին մէջ կը պահէին ուր իբր հասարակային դանձ կը ծառայէին, եւ մի միայն պատերազմներու ատեն դուրս կը հանուէին։ Զինուորք կ'ողջունէին արծիւը, երբ նորա առջեւէն կ'անցնէին եւ իբր անբռնաբարելի եւ սուրբ վայր մը նորա ոտից առջեւ կը դնէին իրենց աւարը, դերիներն եւ թշնամիէն առնուած դրամը։

Յաղթութենէ մը զկնի, յաղթող հանդիսացող արծիւները ծաղկեայ պսակօք կը զարդարուէին և նոցա առջեւը թանկագին անուշահոտութիւններ կ'այրուէին։

Կալլիացիք պատերազմի երթալէ առաջ երդում կ'ընէին իրենց զինուորական նշանակաց վրայ որք կը բաղկանային անասնական զանազան դէմքերէ, ինչպէս գայլ, ցուլ, արջ եւ մանաւանդ վայրի խոզ։

Երբեք աքաղաղը Գաղղիացիներէ իբր նշանակ չի գործածուեցաւ։ Աքաղաղը Քրանսական դրոշներուն վրայ դրուեցաւ միայն 1793ի մեծ յեղափոխութենէն յետոյ, և ապա պատուեցաւ 1830ին Լուի Ֆիլիբի թագաւորութեան ատեն։

Հռովմայեցիք Գաղղիան եւ Գերմանիան գրաւեցին, եւ ինչպէս արդէն ըսինք, քաղաքակրթութեան մէջ յառաջանալով, սկսան պատերազմական աւելի գեղեցիկ նշանակներ գործածել, որոնց վրայ ոսկեայ տառերով կը գրէին իրենց բարձրագոյն զօրավարին եւ լէգէոնին անունը։

Արծիւը կամ կայսերական Արծիւը յիսուն ընտեալ մարդիկ կը կրէին երբ Կեսար զօրքերը վարեր։ Այսիկա տէգ մ'էր, որուն վերի կողմը հորիզոնական գաւազան մը հաստատուած էր։ Գաւազանէն կախուած էր արծիւին պատկերը կրող ծիրանեգոյն կտաւ մը։

Քրիստոնէութեան ատեն մանաւանդ, դրշօակն աշխարհիս մէջ ընդհանրացաւ եւ բոլոր ժողովրդները զայն իբր թանկագին և սուրբ ինչք մը նկատել սկսան։

Վերջապէս արծիւ, սթանտարտ, լապարիում, դրշակ, խաչվառ, կամարիֆլամ

եւ բառեր են, որ մի եւ նոյն իմաստն ունին։ Բոլորն յարգուած էին եւ կը յարգուին։ Բոլորն էին եւ են մի եւ նոյն նպատակին համար, — հաւաքուողաց նշանը։

Վ. Գ. ՄԷՇՏՈՒՏՃԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՅԵՏԻՆ ՊԱՐ

Պատրաստում մինակ նըստած չըքնաղ կին
Պատրաստըւել պըսակազարդ էր պարին.
Ճերմակ՝ փայլով լուսնահար
Դիցանուշի էին իր մերկ թեւ եւ ծոց,
Ճակատ ծըռած, միտքն ու նըկատ ցնորակոծ
Իր անցեալում մըրկավար

Երեւում են առջի չըքեղ պար, գբօսանք,
Վարդն և համբոյր, նըւագ՝ սըրտին արձագանգ,
Գեղեցկութեանն յաղթանակ.
Հիմի թախիծ անհուն ճըմլում էր հոգին,
Ոչ իսկ կարծում էր 'տի գար մի՛ սիրելին
Սըրբել արցունքն յուսափակ։

Հէնց լուսնին տակ կըմախք մահու էր կանգուն,
Մութ էր ձըգում չորս դին իր չուք գողդոջուն,
Կարծեց լըսել սուր մրմունջ.
«Եկո՛ւր, չըքնաղ դու կին, պարին դիւթական,
Հաճոյքն է մեծ խորին գիշեր մի աշնան,
Շուրջ մըղում է հովին շունչ։

«Եկո՛ւր, արդ կարգն է իմ, գեղիդ եմ կարօտ,
Շատեր հակող սըղմեցին մէջքդ էլ պագչոտ,
Ես վերջինն եմ սիրական.
Հաւատարիմ լինձ հետ լինիս երջանիկ,
Զըկայ նախանձ, չէ ուխտս երբէք ձեռնալիք.
Իմ տըւփանքն է յաւիտեան։»

Ու բուռն բաղուկ յափըշտակեց զինք բոլոր.
Մազերն ուժգին ցըրուած, աչերն են մոլոր,
Պարում էին թաց բըլրում։

Հովն է փըչում, եղէգներից հեծեծէր,
Նըրանց պատած կաքաւում են տերեւներ,
Ծառեր վրանին են կըքւում։

Ոստոստում են հեղեղին հետ ժայռից ժայռ,
Մահւան կըմախն հովն է զարնում թըրթռած ծայր,
Շուրջ ածում էր անդադար.
Մինչեւ ճընշած, տարածեց թեւ լուսնին տակ,
Խոնարհեցրեց գլուխը յայն ծոց ցըրտորակ,
Եւ քընացաւ ուժասպառ։

Վ. ՍԸՎԱՃԵԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅ ԿԱՄ ԵՐԻԶԱ

Նախնեաց Բարձր Հայոց նահանգի ութը գաւառներէ միայն Եկեղեաց գլխաւոր քաղաքն է Երզնկայ, որ ի գիրս կը յիշուի նաեւ Արզնկայ, Եզնկայ, Երիզա, իսկ տաճկերէն Էրզինճան, ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր վախճանեցաւ եւ յորում նստեցան արեւմտեան Հայաստանի մասն եղած պահուն Արկաթէոսի ժամանակ Ցունաց ձեռօք Պասլեան Վաղարշակ Բ. եւ Արշակ Գ. թագաւորք։ Կը գտնուի Կարնոյ արեւմտեան կողմը Եփրատայ (Ֆրաթ) ճիւղին մօտն. է հռչակաւոր կառավարչանիստ մի քաղաք ընդ իշխանութեամբ Կարնոյ կուսակալութեան, ձուաձեւ դաշտի մը վրայ կառուցուած, յորում կը նստի վերջին Արեւելեան պատերազմէն ի վեր Օսմանեան պետութեան Դ. բանակի Միւշիրը. զորքերը կը բնակին պարըսպապատ ամրոցին մէջ։ Երզնկայ քաղաքը կը թուի թէ ի հնումն ճիշդ Եփրատայ եզրը չինուած է եղեր, զի այժմ աւերակաց հետքեր, կարասեաց բեկորներ կը գտնուին հոն տեղի արտերէն, բայց յետոյ ըստ պատմութեան երկիցս կործանուելով հետզհետէ հե-

ռացած են գետեզրէն. ասոր յապացոյց բաւ է Երզնկայի հիւսիսային կողմն եղած մի թաղն որ ցարդ կը յորջորջուի «Հին քաղաք» եւ է անտարակոյս նախկին ընդարձակ քաղաքատեղւոյն մի մասը։ Սորա օդը ճնաստակար է, ջուրն ոչ իսպառ լաւ, հողը ծծմբային եւ բորակաւոր, ենթակայ երկրաշարժի, որով շատ անգամներ ցնցումներ կրած է։

Օդին եւ ջրոյն անյարմարութեան և Եփրատայ մերձաւոր ճախիններուն պատճառաւ ամրան եղանակին Երզնկացիք դատապարտուած են ջերմային հիւանդութեանց եւ աչցաւի. ճախիններն կրնան արուեստական կերպով ցամքեցնել տալ բայց ճիգեր կը պակսին։ Ասոնցմէ զատ ոչ նուազ հիւանդութեանց բնապատճառ են Երիզայի տանց աղտեղի ջրոց ընդունարան ստորերկրեայ ճահիճն, ոմանց ի տանիս բացութեայ պառկելը, բոպիկ շրջելը, գետնափոր թոնիր գործածելու սովորութիւնը, ութէ ութ օր բաղնիք յաճախելը։

Երզնկայի համայն շէնքերն ալ աղիւսակերտ եւ փայտաշէն են, հաղուագիւտ բացառութեամբ քարուկիր, որոցմէ ոմանք բըռածեփ եւ քուաւոր են. շատերու տանիքներն հողմած, իսկ քիչերունը կղմինտրաւոր նման Կ. Պոլսոյ։ Փողոցները հողոտ, այնպէս որ երբ քամին փչէ մարդոց աչքեր, սենեակներ, տուներ փոշւով կը լեցնէ։ Այս տուներէն հնաշէնք ոմանք հակառակ են առողջապահական օրինաց և անճաշակ, իսկ նորաշէնք առ հասարակ լաւ եւ ճաշակաւոր, ունին ջրաբբի պարտէզներ եւ ծառաստաններ եւ են միայարկ կամ կրկնայարկ։ Տանց դերանները, տախտակներն, առաղձը, վառելու փայտն եւ մոխիրը կը հայթայթուի գլխաւորաբար Գել գետ (Գայլ գետ) էն եւ Կերճանիոյէն։ Վառելու փայտին հետ կը գործածուի նաեւ յԵրիզա քաղաքը։ Շէրիֆ Փաշա կոչուած թաղն որ հայ. բ-պէրդին գիւղի ուղիին վրան չինուած է եթէ հասնի մինչ ի գիւղն յար եւ նման պիտի լինի Վանայ Այգեստանին։

Երզնկայ կը գտնուի ըստ բարիզեան միջօրէին երկայնութեան 39,5° իսկ հիւսիսային լայնութեան 37° աստիճանաց վրայ, ըստ որում ամենաերկայն օրն կը լինի գըրեթէ 14 3/4 ժամ իսկ ամենակարճն 9 1/4։ Կլիման է ամրան բաւական տաք, Ռէօմիւրի ջերմաչափին մինչ 33° կը բարձրանայ։ Այս ջերմութեան ժամանակ օդափոխութեան կ'ելնեն ի գիւղս լոկ տաճիկք. հայերն ուխտագնացութիւն մը միայն ունին։ Տարուան չորս եղանակներն ալ՝ յԵրզնկայ անթերի են համապատասխան իրենց կողմանց։ Երզնկայի ազգաբնակութիւնը կը կազմեն Հայք, Յոյնք, Բողբականք և Թուրքք։ Հայերն միջին հաշուով կը լինին 1,300 տուն, Յոյնք եւ բողբականք տասն և հինգական, իսկ տաճիկք 2,500։ Այս ամեն ազգերն ալ ունին իրենց մէջ դրսեցի գաղթականութիւններ Ակնէն, Կիւմիւշխանէէն եւ։ Հայերն ունին հինգ եկեղեցի, Ս. Նշան որոյ մէջ ամփոփուած է ԺԳ. դարու նշանաւոր ուսումնական Յովհան Պլուզ Երզնկացի վարդապետին մարմինը. Ս. Երրորդութիւն, Ս. Փրկիչ, Ս. Սարգիս եւ Ս. Աստուածածին, որոց վերջինն աւերակ է եւ ութ դպրոց որոց չորսն արական, երեքն իգական եւ մին երկսեռ (ասոնց մէջ են անհատական և ընկերական վարժարանք). կ'երթեւեկեն ուսանողութեան 650 ուստր եւ 400 դուստր. կրթական ծախքը կը հաշուի իբր 650 օսմ. ոսկի, որ կը գոյանայ թոշակներէ, հանգանակութիւններէ եւ թաղականական տուրքերէ։ Ասոնցմէ զատ Երիզայի կրթական գործին կը նպաստեն նիւթապէս եւ բարոյապէս Պատ. Միացեալ եւ Հայուհեաց ընկերութիւնք. առաջինն ընկերական վարժարանին, երկրորդն Քրիստոնեանին։ Ցիշուելու արժանի են նաեւ տաճկաց գինուորական եւ քաղաքական վարժարանք։ Յոյնք եւ Բողբականք եւս ունին իրենց մէկ մէկ աղօթատեղիք եւ ընտելարաններ։

Երիզայի Հայոց թէ՛ ազգային, թէ՛ անհատական և թէ՛ ընկերական համայն վարժարանք ալ ունին իրենց կրթական ծրագիրը հաւիւ մէկ երկու բացառութեամբ և ըստ այնմ ժամանակացոյցով կ'ընթանան։ Այս վարժարանաց մէջ կան քսան արու ուսուցիչ եւ տասն եւ չորս ուսուցչուհի. ուսուցչուհիներէն երկուքը Պոլսեցի են, միւս բոլոր դասախօսք ուսած են յԵրիզա եւ շրջանաւարտ են հնութեան կարգով կեդրոնական, ընկերական եւ Ներսէսեան գիշերօթիկ վարժարանաց։ Ուսուցիչք ընդհանրապէս ընթացաւարտութեան վկայագիր

կամ հաստատագիր՝ ունին ի ձեռին, բայց ոչ ուսուցչական վկայագիր մասնաւորապէս վաւերացեալ Ազգ. Կեդր. Պատ. Ուսումնական Խորհրդէն. եւ կը գործեն թաղային հոգաբարձուաց, անհատականք եւ ընկերականք հիմնադրութեանց հրահանգներով։ Երիզայի կրթական գործը բաղդատմամբ Հայաստանի այլ գաւառաց, բաւական մը խիթարական է, այլ սակայն ձեռնհաս ուսումնական խորհրդի մը պիտանաւորութիւնն ալ անժխտելի եւ անհերքելի է. այս կէտ Ազգային Առաջնորդարանի ուշադրութեանը կը յանձնուի։ Երիզայի յիշեալ վարժարանաց մէջ նշանաւորագոյնք են իրենց արդեամբ ընկերական և կեդրոնական վարժարանք, ուստի շնորհակալութեան արժանի են առաջնոյն հիմնադիր Պատ. անձինը, իսկ երկրորդին Պատ. հոգաբարձութիւնը։ Երզնկայի համայն վարժարանք եւս առաւել արդիւնաւոր եւ երկրին օգտակար լինելու համար ըստ իս լաւ է որ ամենքն ալ միանան եւ Ազգ. Պատ. ուսումնական խորհուրդն ընէ մին ընտելարան, մին նախակրթարան եւ միւսն բարձրագոյն կրթարան եւ մի եւս արհեստանոց. իսկ իգական սեռին մանկարան մը եւ նախակրթարան մը հանդերձ լաւ ասեղնագործութեամբ, որով մանկտիք մը տաւորական դաստիարակութեան հետ կ'ուսնենան նաեւ մի արհեստ եւ չեն վարանիր կենցաղավարութեան մէջ. առ այս ներկայ կրթական ծախքն բաւ է իսկ։ Այս պարագային մէջ չեմ յուսար աւելի նպաստաւոր լինիլ Երզնկայի ներկայ անջատ անջատ գործելու դրութիւնն. առ այս եւս կրթասէր Երիզացւոյն լուրջ ուշադրութիւնը կը հրաւիրուի։

Երիզացին հանրածանօթ կրթական եւ ազգաշէն գործերով, տիպար եւ նշանակեալ է ընդ միշտ գաւառացի անտարբերութեան մէջ խորդացող Հայոց. այս կերպով ալ պէտք է շարժի եւ ժողովուրդն ալ, նիւթական նպաստները քիչ մ'ալ առատացընէ, որպէս զի ճշմարիտ կերպով լինի Երզընկայ ըստ համբաւին Հայաստանի լուսաւորութեան գլխաւոր կեդրոններէն մին։

Երզնկայի բերքերն են ցորեն, գարի, մազ, սիսեռն, բամբակ, զակարակ, բակլայ եւ պղեղէն, իսկ պիտանի կենդանիք եղջերու, ջրուն, արջ, աղուէս, գայլ, նապաստակ, կզաքիս եւ խոզ. ուրիշ գաւառաց նման չ'ունի այլ վաճառականական բերքեր, որպէս զի միշտ դրամ մտնէ յԵրիզա, այլ ելք ունի մուտք չ'ունի. ուստի ստակի անձկութիւն մը կը տիրէ երկրին մէջ, վասն որոյ մէկ սամ. ոսկին օրական 5–10 փր. տոկոսով կը տրուի, թէպէտեւ արմտեաց ածանութիւն կը տիրէ։ Հանրի մասին ալ առատ չ'է Երիզա, աղի և քարի հանքերէն զատ ոչինչ ունի։ Գիւղացւոց նիւթական վիճակ ըստ մեծի մասին կարեկցելի, երկրագործութիւն, արհեստ նուազ բացառութեամբ նահապետական դրութեան մէջ են, վաճառականութիւնը բաւական զարգացեալ չահերը քիչ։ Գլխաւոր արհեստներն են. Մանչաճի (որոյ շնորհիւ իբր 2,000 ընտանիք կ'ապրին) խալաճի, ելվանճի ներկարար, եհրամճի, ոսկերիչ, պեղաչ, դերձակ, կօշկակար, նկարատաղաղագործ, պղնձագործ, դարբին, ատաղձագործ, կտաւագործ եւ երկրագործ, Հայոց ձեռք։ Փերեզակ, բրուտ, երկաթագործ, պարտիզպան եւ կառավարական պաշտօնէութիւն տաճկաց ձեռք։ Նպարեղէնք ցունաց եւ մանրավաճառութիւն մասամբ մը բողոքականաց ձեռք։

Երզնկայ ունի վեց բաղնիք որոց երկուքն իրարու կից Դ. բանակի Միւշիր փաշեմ. Նաֆիզ բաշային կը պատկանին, որպէս եւ քաղաքի 5 աղբիւրներն, որոց ջուրը յատկապէս Վասակակերտէն ագուգայներով բերել տուած է. Երիզացիք առ այս շնորհապարտ են առ Նորին Վսեմութիւն։ Ունի նաեւ երեք պանդոկ Սուլու խան, Թաշ խան եւ Փափաս Օղլու խան, միւսներն անանուն։ Կայ տաճկաց զինուորական շայախի գործարան, հիւանդանոց, զինուորանոց, վառօդարան եւ խաղաղարդարան, իսկ Հայոց հինգ դպրոցի շէնքեր, հասարակաց պարտէզ, գերեզմանատուն, Նորաշէն Առաջնորդարան, որոց ամենուն մէջ շէնքի կողմանէ անուանի են Միւշիր փաշային անձնական եւ պաշտօնական պալատներն, զինուորական վարժարանը։ Հանրածանօթ ազգային թատրոնն ալ որ յիշուելու արժանի էր, այժմ տանց վերածուած է։ Իւր բարձրութեան եւ քարակերտութեանը համար յիշուելու արժանի է նաեւ Իզզէթ փաշայի շինել ձեռնարկած մզկիթի շէնքը։

Երիզա իւր այս ամենուն հետ ունի նաև ընդարձակ վաճառանոց մը եւ երեք հրապարակներ Եկեղեցեաց, Թահթա-գալէ եւ Պուղտայ-մէյտանի անուամբք, յորս կը վաճառին վաճառք, փայտ, ցորեն, արմտիք իրենց ամեն տեսակներով։ Տաճկաց ընդ քրիստոնեայս յարաբերութիւնը լաւ է, ապահովեալ շնորհիւ զինուորական եւ քաղաքական պետերու արիւն հոկոզութեանց։ Պոլսոյ, Կարնոյ, Քարբերդի եւ Դարանաղեաց արահետներն միջակ հարթուած են, վտանգ դուն ուրեք տեսնուած է։

Երզնկայ ունի շատ մը գիւղեր որոցմէ հայաբնակք խառն ընդ տաճկաց եւ քրդաց են իբր 30։ Ասոնցմէ շատեր տակաւին կը պահեն Արշակունեաց ժամանակէն ի վեր իրենց հայկական անուններն, ինչպէս Խախամարանոց Արշակունի թագաւորաց, Վասկերտ՝ հին Վասակակերտը, Թիլ աւան՝ ուր է Ս. Արիստակէսի մարմինը, Զրմէս՝ հին Զրմէշ աւանը, Տաճրակ՝ հին Տաճարակը, Պռատիկ՝ ի հնումն Բուրատանիկ, Սրբէհան, Ս. Օհան, Ագրակ-Ագարակ, Մեղուբցիք-Մեղուաստանցիք, Գի-Այգի եւ։

Ժողովուրդն անցելոյն նկատմամբ բաւական քաղաքակրթուած է, լեզուին, առաքանութիւններին է մաքուր, շատ քիչ անգամ աղաւաղեալ բառեր կ'արտասանեն։ Նմանը չեմ տեսած իմ շրջագայած թուով քսան քաղաքաց մէջ։ Հանդերձին է եւրոպականաձեւ գրեթէ առ հասարակ։ Որպէս աշխարհական դասուն, նոյնպէս եկեղեցականաց մէջ ունի Երիզա Ագգին պատիւ բերող քահանայներ վարքով, բարքով, ուսմամբ եւ ազնուութեամբ։

Յիշատակարան։— Երզնկա զուրկ չէ մեր նախնեաց յիշատակութիւնը ներկայացնող նուիրական վայրերէ եւ վանքերէ, որոցմէ Ս. Կիրակոսի, Ներսէս հայրապետի, Ս. Գէորգայ, Զարշարանաց Լուսաւորչի եւ Ս. Նիկողոսի վանօրայք միայն կրցայ այցելել, ուստի առ այժմ սոցա վրայ խօսելով, մնացեալոց ալ ի հարկին խօսիլ կը խոստանամ երբ այցելեմ։

Ս. Կիրակոս կը գտնուի Ամիջ լերան կողին վրայ ձորին եզրն, ունի աշխարհական վանահայր մը։ Նշանաւոր արձանագրութիւն մը չը կայ, միայն Ամնաւուրքի մը սկիզբն գրուած են անօրէնն Բուղայ ոստիկանին յԵրիզա գործած չարութիւնքը։ Վանուց դիմացի կողմը լերան մէջքը կը տեսնուի մի վայր որ կ'անուանուի Մատուռ եւ է սրբոյն Կիրակոսի ճգնարանն։

Ներսէս հայրապետ՝ Երզնկայէն իբր երկու ժամ հեռուն է դէպի հարաւ բլրի մը վրայ շինուած, որ ի հնումն կ'ըսուէր Խաչկավանք իսկ այժմ Ներսէս հայրապետ՝ Մեծին Ներսէսի մարմինը Հայոց 721 թուին Թիլէն հոն փոխադրուելուն համար։ սոյն վանք բաղդատմամբ Երիզայի միւս տեսած վանուցս յոյժ սիրելի երեւցաւ ինձ։ ափսո՜ս որ ծանօթ գիշերօթիկին փակումը միայն ցաւ կը պատճառէր։ վանապետն քահանայ մ'է։

Ս. Գէորգայ վանքն՝ Մնձուր լերան գագաթն ստորոտն Երկայն գիւղի մօտ է իբր մէկ քառորդ ժամ, զուրկ արձանագրութիւններէ, կղերական վանապետէ և հնութիւններէ։

Զարշարանաց Լուսաւորչի վանքն Մեղուբցիք գիւղի մերձ Մերջանի ջրոյն եզրն Որմզդական դից մեհենի տեղ՝ շինուած է, ունի վայելուչ եկեղեցի մը եւ հին գրեանք վանահայր քահանային քով։ սորա մօտ դէպի արեւելք 1/4 ժամ հեռուն է Ոսկեմայր Անահիտի մեհենին տեղն, որուն զոհ մատուցանելու եկաւ մեր Տրդատ թագաւորն իւր կուսապաշտութեան ժամանակ։ այս տեղ այժմ աւերակ է եւ աղաւաղուելով կ'ըսուի Քոտմնգոր, որ կ'ստուգաբանուի Ս. Գրիգոր։ Քոտմնգորի և Զարշարանաց Լուսաւորչի միջավայրն եղած Մերճանի ջրոյն արեւմտեան եզերքն է հին պատմական Երիզ աւանը կամ գիւղաքաղաքն, որ ցարդ կը յիշուի։

Ս. Նիկողայոս՝ է Երզնկայի արեւելեան հիւսիսային կողմը Բթաւիճ գիւղի վերեւը, զուրկ ամեն հնութիւններէ, ունի վանահայր մը։ Այս ամեն վանքերն ալ չ'ունին երբէք վարժարաններ եւ ո՛չ ալ ֆոֆոյի տուրք։ աշխարհական վանահարք պայմանաւոր են և կը վճարեն Աւաջնորդարանի իբր դպրոցաց նպաստ աննշան գումարներ։

Ագգ. վարչութիւն։— Այս մասին խօսելով, Երիզա ունի այժմ իւր սահմանադրական ժողովներէն Երեսփոխանական, Քաղաքական, Տնտեսական, Դատաստանական եւ

Կրօնական ժողովներն, որոց կը նախագահէ ի բացակայութեան Առաջնորդի մաքրակրօն Տէր Եղեկիէլ քահանան։ Ժողովք ունին իրենց արձանագրութիւնք եւ յարատեւութիւնք, իւր անդամներ արժանաւոր և ընդունակ անձինքներ են։ Երիզայի մէջ շատ են Ազգին օգտակար եւ իւր առ Ազգս ունեցած պարտաւորութիւնք կատարող անձնաւորութիւններ խօսքով, գրամով և անձնական ծառայութեամբ, որոցմէ Դանիէլեան, Քէշիշեան, Գաղանճեան եւ Լէփեան էֆէնտիք նշանաւոր են իրենց կառավարութեան դուռն ունեցած ազդեցութեամբ, առատաձեռնութեամբ, ժողովրդական բընաւորութեամբ եւ ճոխութեամբ, ուստի կը կազմեն քաղաքին քառապետութիւնը։ Մնացեալ մասին ալ ի հարկին կը խօսինք։ Երիզայի երիտասարդութիւնն ունի կազմեալ տասնէ աւելի ընկերութիւններ, որոցմէ մին կը նպաստէ Պատ. Միացեալ ընկերութեանց, մին Հայուհեաց ընկերութեան եւ միւսներն շահակցական են, բան որ չափացոյց մ'է իրենց մանրդկային կատարելութեան եւ օրինակելի։

Երզնկայի մէջ Սեպուհի Աւագ վանուց «դեղթափ» քարէն զատ ուրիշ հնութիւն չը կայ առ երեւոյթս, որն կը կարծուի լինիլ Սեղբեստրոս հայրապետի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին նուիրած Գանկիռն կամ վզի հիաշէն նշանաքարն։

ՄԱՍԻՍԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՌԱՋԱՐԿԵԱԼ ԽՆԴԻՐՔ

Թիւ 21.	(Մաս.	Թիւ	3814)
» 45.	»	»	3838)
» 46.	»	»	3840)
» 47.	»	»	3840)
» 48.	»	»	3840)

ԽՆԴԻՐ

Թիւ 49.

Ճանճ մը կը թռչտի սրուակի մը մէջ որ դրուած է խիստ զգայուն կշռորդի մը նժարներէն միոյն վրայ և որոյ լծակը հորիզոնական է։

Ի՞նչ կ'ըլլայ լծակը թէ որ ճանճը նստի սրուակին կողերուն վրայ.

1º. Երբ սրուակը ամբապէս խցեալ լինի։

2º. Երբ սրուակը բաց լինի։

ԽՆԴԻՐ Թիւ 44

ԼՈՒԾՈՒՄՆ

Ֆ կոչենք բալթոյին ծանրութիւնը, $Ֆ^2$ քառակուսին՝ կ'ըլլայ հաւասար մօրը և օրիորդին ծանրութեանց գումարին. $Ֆ^2 + Ֆ$ կ'ըլլայ հաւասար երկու տիկնանց եւ բալթոյին ծանրութեանց գումարին։

Արդ, թէ որ մայրը բալթօն հագնելով, աղջկանը կրկինը կը կշռէ, յայտնի է թէ ամբողջին $^1/_3$ին չափ կը կշռէ աղջիկը։

Ուրեմն $\frac{Ֆ^2+Ֆ}{3}$ հաւասար է օրիորդին կշռոյն, և $Ֆ^2 - \frac{Ֆ^2+Ֆ}{3} = \frac{2Ֆ^2-Ֆ}{3}$, մօրը կշռոյն։ Որով նախապէս տրուած քանակութեանց համաձայն,

$$\frac{Ֆ^2+Ֆ}{3} + Ֆ = \frac{2Ֆ^2-Ֆ}{3} \times \frac{3}{5} + 8$$

յ'որմէ $Ֆ = 15$ լիպրա, բալթոյին կշիռը. հետեւաբար 80 լիպրա օրիորդինը եւ 145 լիպրա մօրը։

ԱՆՈՒԱՆՔ ԼՈՒԾՈՂԱՑ

Տ. Կ. Նաւասարդեան,	Իզմիր
Տօք. Գ. Գասպարեան	Կ. Պոլիս
Տ. Մ. Սարրաֆեան	Աշակ. Պէրպէրեան վրժրնի.

ՔՂԻ։— Տ. Պ. Ս.— Ձեր Թիւ 38 խընդրոյ լուծումն ուղիղ է։

— «Սիմոնէ և Մարիայի առաջին երկու հատորները լոյս տեսած չե'ն դեռ։

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ

26 Սեպտեմբեր 1886

Քաւլպարս զօրավարն օրուան մարդն է այժմ ի Պուլկարիա, որպէս եղան երբեմն Կատպան էֆէնտի, Մահմիտ փաշա եւ ուրիշներ, 1885 սեպտ. 18ի յեղափոխութենէն ի վեր։ Այն բազմաթիւ ընտրելեաց մէջ, որոց անուանքը կը յիշուէին, ռուս կառավարութիւնն արժան դատեց վերջնապէս յիշեալ զօրավարը զրկել ի Սոֆիա, «դիւանագիտական գործակատար»ի տիտղոսով, սակայն Պ. Քաւլպարսի կատարելիք գործերն այնքան շատ են, որ կարելի չէ ճշդիւ սահմանել նորա պաշտօնը։ Առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու, նկարագրելու համար Զարի ներկայացուցչին մուտքը Պուլկարիոյ մայրաքաղաքին մէջ, կարելի է ըսել թէ ժողովուրդը մեծաւ մասամբ ցուրտ ընդունելութիւն ըրաւ նմա։ Յիշատակութեան արժանի է անցեալ կիւրակէ օր տեղի ունեցած Միդինկ մը, հինգ հազարէ աւելի ժողովրդեան մասնակցութեամբ, յորում Քաւլպարս զօրավարը խօսք առեր է բացատրելու համար Ռուսիոյ զգացումներն ու փափագը, սակայն ընդհատուելով ժողովրդեան կողմէ, հարկադրուեր է բեմը թողուլ եւ հեռանալ։ Այդ միջոցին Աղեքսանդր Իշխանի անունն արտասանուեր է համակրանօք եւ օտար լրագրի թղթակից մը փորձելով «Կեցցէ Ռուսիա» գոչել, դանակոծուեր է ժխորին կողմէ։ Բայց այս միջադէպ արգելք մը չ'եղաւ Քաւլպարս զօրավարին յառաջ տանիլ իւր պաշտօնն որոյ գլխաւոր մասը կը կազմէ ըստ կարելւոյն պուլկար ժողովրդեան ծանօթացնել Զարին կառավարութեան տեսութիւններն ու պայմաններն։ Ի մէջ այլոց, Ռուսիա կը պահանջէ — որ Մեծ Սոպրանիէի գումարումը տեղի ունենայ «իրական» ընտրութիւններէ յետոյ, որք պէտք է կատարուին առանց ճնշման եւ ազատօրէն — Պաղէնպէրկի Աղեքսանդր Իշխանն եւ ոչ իսկ իւր եղբայրներէ մին կրնան օ՛ր և է պատրուակաւ Պուլկարիոյ գահը բարձրանալ — Պաշարման վիճակը վերնայ եւ օգոստ. 21ի դաւադրութեան մասնակցող սպայներն անմիջապէս արձակուին — ի վերջոյ ռուս կառավարութիւնը խորհուրդ կուտայ ամեն պուլկար հայրենասիրաց, մոռնալ անցեալը, մտածել միայն ապագային վրայ եւ բարեկամաբար ու միաձայնութեամբ համակերպիլ իրաց նոր վիճակին որ կը բացուի իրենց առջեւ, եւ այսպէս ամեն ազգականութիւններէ մաքրուած գետին մը պատրաստել Պուլկարիոյ նոր եւ երիտասարդ կառավարութեան։

Այս պայմաններ ու խորհուրդներ յատուկ շրջաբերականներով հաղորդուեցան Պուլկարիոյ ամեն քաղաքաց ռուս հիւպատոսներուն եւ միւս Տէրութեանց Սոֆիայի գործակատարաց։ Եւ կ'երեւի թէ, թէ՛ շրջաբերականի ընդհանրացումն և թէ՛ Քաւլպարս զօրավարի ներկայութիւնն ի Պուլկարիա, տակաւ առ տակաւ նպաստելու վրայ են ռուսական ազդեցութեան զօրացման։ Երէկի հեռագիրը կարեւոր լուր մը բերին արդարեւ, թէ Շումլայի, Ռուսճուքի, Վիտինի, Բլէվնայի և Պլիվնայի պահասան զօրքերը Քաւլպարս զօրավարին յայտագրին յարելու վրայ են եւ թէ Շումլա բանակեալ երեք գունդերն հեռագիր մը ուղղեր են ի Սոֆիա, բացարձակապէս պահանջելով որ Ռուսիոյ հետ խզում յառաջ չը բերուի։ Եթէ ստոյգ է այս տեղեկութիւն, Պուլկարիոյ խնամակալութիւնն որ մինչեւ ցարդ իւր այժը դրած էր բանակին վրայ, Ռուսիոյ պահանջմանց համակերպելու հարկին մէջ պիտի գտնուի, վախնալով որ մի՛ գուցէ առժամեայ նոր կառավարութիւն մը անցնի իշխանութեան գլուխ։ Միւս կողմէ, Պ. Զանքօֆ եւ իւր ռուսասէր կուսակիցք երկրին մէջ զրոյց կը տարածեն որ եթէ Պուլկարք չընդունին Քաւլպարս զօրավարին բոլոր պայմանները, ռուսական չորս զօրաբանակներ անմիջապէս պիտի գրաւեն զՊուլկարիա։

Երբ այսպէս, երկու կուսակցութիւնք յառաջ կը տանին իրենց դաղափարաց, ազգային զգացմանց եւ փառասիրական թեկնածութեանց կռիւն, որ, ըստ նորագոյն լրոց, իրական կռուոյ մը կերպարանն ստանալու վրայ է եւ ներքին նոր յեղափոխութեան մը ծայր կուտայ, Քաւլպարս զօ-

բավարը կը հեռանայ Սոֆիայէն, այցելելու համար Պուլկարիոյ այլ եւ այլ գաւառները։ Այս կերպով, գուցէ աւելի մեծ յոյսեր կը տածէ գաւառացի ժողովրդեան եւ երկրագործ դասուն անձնուիրական զգացմանց վրայ, հանդէպ Ռուսիոյ։ Ամենուրեք գործակալներ կ'առաջնորդեն զօրավարն եւ կը պատրաստեն ժողովրդեան միտքը։

Լ. Հէրալդ, մայրաքաղաքիս կարեւորագոյն թերթերէ մին, որ սովորաբար դեսպանական աղբիւրներէ կը ներշնչուի, խօսելով Պուլկարիոյ արդի կացութեան վերայ, կը գրէր երէկ. — «Եթէ վերջին հեռագիրը ստոյգ են, Պուլկարիոյ «խնամակալութեան անդամոց ուրիշ բան «չի մնար այժմ ընել, բայց եթէ խոնարհիլ ռուսական պատուիրակին պահանջմանց առջեւ. Պուլկարիոյ անկախութիւնը «ջուրն ինկած է այլ եւս։ Պահ մը կարծուեցաւ թէ այս արդիւնք կրնար ի բաց «վանուիլ մեծ Տէրութեանց կողմէ միահանգոյն գործողութեամբ մը որ նպաստէր «պուլկարաց ազգային դաղափարին իրականացման։ Այսուհետեւ ո՛չ եւս ներելի «է տարակուսիլ կէտի մը վրայ որ այնքան «առնչութիւն ունի Արեւելեցոց ապագայ ապահովութեան հետ։ Պուլկարիա վերջին գործիք մը կը դառնայ Ռուսիոյ ձեռաց մէջ։ Այս լուծման պէտք է սպասել «քիչ ատենէն»։

* * *

Էտիմպըրկի Դուքսէն յետոյ, մայրաքաղաքս կ'այցելէ Միջերկրական-ի Ֆրանսական նաւատորմի ընդհ. հրամատար Մարքէսաք դեր–Ծովակալն, որ ատ կը գտնուի շաբաթէ մը հետէ և հանդիսաւորապէս Վ.Հ. Սուլթանին ներկայացաւ եւ ամեն օր կ'այցելէ Պոլսոյ պատմական վայրերն։ Ծովակալը Ֆրանսական դեսպանատունն հիւր է իւր հետեւորդաց հետ եւ վաղը կամ միւս օր կը մեկնի։

Ներքին լրոց մէջ յիշատակութեան արժանի է զինուորական այն մեծ պատրաստութիւնը զոր օսմ. կառավարութիւնը կը կատարէ ընդարձակ սահմանի մը մէջ, կազմելով պահեստի զօրաբանակներ սահմանագլխոց վրայ։ Սպարապետի Դուռն հետամուտ է, ի մէջ այլոց, երկու նոր զօրաբանակներ կազմել, մին քուրդ հեծելազօրաց, ընդ հրամատարութեամբ Կարնոյ նախկին կուսակալ Իսմայիլ Հագգը փաշայի, եւ միւսն՝ Ալպանիացւոց, ընդ հրամատարութեամբ Տէրվիշ փաշայի։

Ազգային կարեւոր լուր մը չունինք շաբաթուս մէջ։

Տ. Ա.

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՆԵՐՍԷՍ ՅԱՏՐԻԱՐՔԻ

Աւասիկ Հոգելոյս Ներսէս Պատրիարքի գերեզմանաքարին վրայ քանդակեալ արձանագրութիւնը.

ԱՍՏՀԱՆԳԶԻ

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍ. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Ծնեալ ի Խասգիւղ Կոստանդնուպոլսոյ

յամին 1837 ի 28 յունվարի

Որ եղեալ

Արդիւնական վարդապետ բանին կենաց եւ առաջնորդ վիճակին Նիկոմիդիոյ

Կարգի

Ի Պատրիարքութիւն Օսմանեան Հայոց

ի 14 Ապրիլի 1874

Ընտրի

Ի Կաթողիկոսութիւն Ամենայն Հայոց

ի յ'9 Մայիսի 1884

եւ վախճանի ի Պատրիարքութեան

ի 26 Հոկտեմբերի 1884

Արտօնատէր Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼՔ ԻՐԱԳՐՈՅ